
A neoliberális vezetés és a városhoz való jog: Szöul

(*A neoliberalizmus gyökerei*) A következőkben a várostervezés és irányítás sajátos gazdasági-politikai jellegzetességeit, kelet-ázsiai formáját társadalomelméleti megközelítésben mutatjuk be Szöul példáján, nem lesz módunk a mérésre és az ellenőrizhető modellek alkalmazásának vizsgálatára. A városvezetés gazdaságpolitikai hátterét kutatjuk, ami évtizedek óta meghatározza Szöul globális törekvéseit. A neoliberális gazdaságpolitika a 20. században megújuló liberális gondolatból sarjadt, s lényegében úgyszintén a szabadpiaci verseny és a szabályozásokat minimalizáló vezetés állt középpontjában.¹ A kontroll enyhítése, a privatizáció, a szabad kereskedelem, a kormányzati kiadások csökkentése és a globalizáció állt középpontjában, melyek együttes célja a gazdasági növekedés serkentése és a társadalmi jólét növelése volt. A fogalom azonban túl tág ahhoz, hogy az évtizedek során ne öltött volna sokféle alakot, s az egyes területi különbségek ne befolyásolták volna az adott körülményeknek megfelelően, különösen olyan nehéz időszakokban, mint a világválságok.

Jelentős fordulatot a 80-as években vett, ebben is figyelemreméltó Augusto Pinochet chilei diktátor szerepe. Ettől az időtől kezdve legalábbis kettős jelentéstartalom fejlődött a fogalom köré, számos liberális gazdaságpolitikus és elméletalkotó áll távol attól, hogy eredeti jelentéstartalmával használja a fogalmat, ami főként olyan közgazdászok nevével hozható összefüggésbe, mint Friedrich Hayek, Milton Friedman, vagy James M. Buchanan.² Friedman 1965-ben³ elhíresült frázisával fogalmazva: „Egyfajta értelemben ma mindannyian keynesiánusok vagyunk. Egy másikban már senki sem keynesiánus.” A szlogen maga is hosszú utat járt be, Nixon-tól Margaret Thatcheren át a 2008-as gazdasági válságig, de bárhogy vesszük, a háború sújtotta gazdaság újjáépítése már semmiképpen sem köthető a Friedman által képviselt gazdaságpolitikához, egy prosperáló korszakot képvisel, olyan társadalmi-gazdasági és politikai feltételekkel, melyek a monetarizmus és a klasszikus liberalizmus összeolvadásából sarjadtak.

A neoliberalizmus olyan ideológia, amely magában foglalja a keynesi jóléti állam kollektivistá intézményeinek visszahúzóását és az egyetemes ellátás ethoszát, valamint a piaci mechanizmusok és a versenyképesség bevezetését a gazdasági növekedés elérése érdekében.⁴ A neoliberalizmust azonban nem valamiféle végső állapotnak vagy feltételnek kell tekinteni, sokkal inkább a közszféra, a magánszektor és a civil társadalom közötti kapcsolat megváltoztatásának – egy folyamatnak, melynek célja a gazdasági növekedés megkönnyítése. Így jutunk el Kelet-Ázsiában a fejlesztő állam⁵ modelljéig.⁶

(*A fejlesztő állam Dél-Koreában*) A neoliberális ideológia dominanciája jelentős hatással van a várostervezésre is. Neoliberális szempontból a várostervezés nagyrészt az ingatlanpiacok torzulását eredményezi a városgazdálkodás bürokratizálása és a tranzakciós költségek növekedésének révén. Ezeket a terheket tehát le kell építeni, mégpedig a tervezés (dereguláció) és a fennmaradó szabályozási szféra (outsourcing) szegmenseinek privatizációjával.⁷ Mindebből logikusan következik, hogy a tervezés, ami eredendően a piaci kudarcok korrigálása és elkerülésének közvetlen eszköze volt, elveszti lényegi szerepét, és csupán a térbeli szabályozás minimalista formájává sorvad, melynek csupán általános célja, hogy biztosítsa a piaci biztonságot és megkönnyítse a gazdasági növekedést. Teszi mindezt a globális gazdasági környezetben.

A globalizációnak tehát ára van, ami Szöul és agglomerációja esetében sajátos körülmények között valósul meg. Nem csupán Szongdo, a mára talán leghíresebb és egyben legnagyobb okosváros fejlesztése példázza tökéletesen a neoliberális politika globalizációs törekvéseit, Szöul és agglomerációjának nagyvárosi környezete egyúttal teret ad a bipoláris migrációs folyamatoknak is. Egyik oldalon a globális szakértő értelmiség, életstílusukban alig valami különbséggel, legyenek bármely nagyvárosban a világ bármely táján, másik végén az alacsonyan képzett és marginalizált vendégmunkásokkal, akik aligha tudnak megszabadulni az etnikai kötöttségeiktől, ami csak tovább erősíti kirekesztett helyzetüket. Szöul, mint más globális városok is területileg is töredezetté tesz a munkaerőpiacokat, létrehozva egy összetett osztály, etnikai és földhasználati mozaikot.⁸

Persze a nagyvárosok etnikai töredezettsége, a bevándorlók kettős kiválasztása a gettósodás és asszimiláció pólusai közt, s mindezek eredményeként az erősödő területi-etnikai szegregáció már a 19. század végétől ismert jelenség, amire W.E.B. Du Bois kutatása érzékletesen mutatott rá Philadelphiában. Mára, a globális nagyvárosi környezet megváltoztatta a korábbi kettőségből fakadó területi szegregációs folyamatokat: már nem csupán az asszimiláció vagy az etnikai kirekesztődésen keresztül elvesztett vagy megfosztott városhoz való jog választja szét a nagyvárosi társadalmi csoportokat. Az etnikai csoporthoz tartozás mellett a regionális származás és a jövedelmi különbségeken túl számos kulturális jellemző és ökológiai folyamat határozza meg a nagyvárosok mozaik jellegét. Transznacionális és hibrid területek jönnek létre, melyeknek csupán egyetlen példája az ethnoburb.⁹ Mindezt a multikulturális kormányprogramok segítik, az etnikai és egyéb csoportok párhuzamos együttélésének támogatásával, de a globális városok akár a nemzetállammal szemben is képviselni tudják ezirányú érdekeiket és értékrendjüket.

Számos esetben felmerült már az a kérdés, hogy vajon a kelet-ázsiai nagyvárosok és/vagy nemzetgazdaságok illeszkednek-e egy egységes globális elméleti keretrendszerbe. Az egymás rovására vagy segítségével, de mindenképpen egységes rendszerben alakuló centrumok és perifériák modelljében az önállóan centrummá váló kelet-ázsiai országok a modell finomítását kívánják. A megkésett iparosodás, ami ezeket az országokat jellemezte, egészen más fejlődési útra terelte városaik globális szerepkörét is. Mindez azonban kérdésessé teszi magának a felülről szerveződő, egységes hierarchiába rendeződő modellnek az alkalmazhatóságát és univerzális jellegét egyaránt. A globális város nem csak a nemzetállammal áll szemben, ugyanakkor nem is csupán egyénekből, családokból vagy szomszédságokból áll, helyzetének meghatározásakor a történeti sajátosságok és a regionális és transznacionális kapcsolatai legalább annyira meghatározók, mint a nemzeti szintű, de nem kormányzati szereplőkhöz fűződő viszonyaik.¹⁰

A legfontosabb különbség, amit Hill és Kim¹¹ kihangsúlyoz, hogy a nyugati országokkal szemben Korea (akárcsak Japán) nem piacorientált és bürokratikus, legalábbis nem a hagyományos weberi értelemben. Ehelyett sokkal inkább állam központúak és bürokráciájuk politikai jellegű. Noha maga a fejlesztő állam koncepciója is¹² a kelet-ázsiai megkésett iparosodás körülményei közt sajátosan alakuló állami szerepkörre keresett választ, az nem feltétlenül a neoliberális, a globalizáció kihívásaival szembe forduló szerepkört jelentette, csupán a nyugati országoktól lemaradt gazdaságok felzárkózásának sajátos, gyors és a helyi történeti hagyományokba és értékrendszerbe illeszkedő megoldását vezette be. Ideológiai okokat firtatni félrevezető, ha egyszer pragmatikus gazdasági célok vezérelték.

A globális városhálózatba történő integráció most sem a nemzetállam ellen irányul, éppen az segíti, célja pedig a nemzet és a város – esetünkben Szöul – versenyképességének növelése. A különbség lényegében az, hogy nem (nem csak) egyszerű beavatkozással vagy támogatással, hanem a piacok manipulálásával ér cél. Dél Korea helyzete annyival bonyolultabb Japánnál, hogy a nemzetközi gazdasági versenybe úgy kellett becsatlakoznia, hogy nem csak a fejlett nyugati országokkal kellett felvennie a versenyt, hanem a nála jóval nagyobb és több tartalékkal rendelkező Japánnal is. Szöul esetében ez a japán nagyvárosok mellett Hongkonggal és Tajvannal is kiegészül, ráadásul a versenyben lévő kelet-ázsiai globális városok gazdasági profilja között lényegi átfedések is vannak.

Egyfelől a neoliberális politika Koreában sosem vesztette el teljesen eredeti mondanivalóját. A gazdasági korlátok csökkentése hajdanán ugyanazt a célt szolgálta, mint most az állami beavatkozás, tehát nem az állam szerepének korlátozása a „liberális” tartalom, hanem az egyén társadalmi-gazdasági kötöttségeinek lerombolása, vagyis az egyén szabadságának növelése lett annak legfőbb mondanivalója, célja. Koreában a legnagyobb piaci kötöttséget a csebolok (családi alapítású óriásvállalatok) egyeduralma jelentette, s jelenti tulajdonképpen a mai napig, így az állami beavatkozás, ami látszólag éppen ellentétes a liberális gazdaságirányítás alapelveivel, valójában a versenyhelyzet javítását, kiegyensúlyozottabbá tételét jelenti. Ugyanakkor a csebolok képviselik a gazdaság motorját, így segítségük ugyanazt az általános célt szolgálja, mint korlátozásuk.

Másfelől a neoliberális és a fejlesztő állam ellentmondása Koreában még az 1997-es válságot követően sem volt fekete-fehér, mint azt a korábbi állami irányító politika bukását és a csebolok csődjét követő IMF-segélyre szoruló ország helyzetéből következtethetnénk. A válságot követően az elemzők előrejelzései mindkét oldalról túl pesszimisták voltak. Az állam bevezetett néhány neoliberális intézkedést, például a munkaerőpiacok deregulációját és az állami kiadások csökkentését, így Korea hírneve egybeforrott a sikeres neoliberális reformokkal¹³, s viszonylag rövid időn belül visszanyerte a nemzetközi pénzügyi lehetőségeit. A válság utáni gazdaságpolitika gyakorlatla azonban sokkal jobban kötődött a válság előtti időszak szemléletéhez, mint ahogyan a statisztikusok vagy a liberális kutatók előre jelezték. Ahelyett, hogy úgy gondolnánk a neoliberalizmusra, mint ami elkerülhetetlenül átalakítja a gazdaságpolitikát, legalábbis Koreában, inkább olyan környezeti feltételnek kell tekinteni, amely alapvetően nem alakította át a fejlesztő államot, amihez az csupán ügyesen alkalmazkodott.¹⁴

(A fejlesztő állam szerepe Szöul átalakulásában) A fejlesztő állam és város már a 80-as évektől meghatározó tényező volt Koreában, s legalább két fontos tényező mentén játszott szerepet. Az egyik az alapvetően ugyancsak neoliberális állami hatalmi szerepkör, amennyiben az állam beavatkozik, manipulál, ám teszi mindezt a piacok alkalmazkodóképességének és teljesítményének növelésében, tehát eredendően liberális célból; a másik a gazdaságtervezésben és a polgári és helyi demokrácia fejlődését célzó reformok formájában megmutatkozó szerepkör és annak jelentősége. Mindez a városi tér fejlődésében is kétféle modellt hozott létre: egy újfajta fejlesztésben elkötelezett várost, amit nevezhetünk globopolisznak, és egy barátságos városi közeget, amit pedig kozmopolisznak nevezhetünk.¹⁵ Az ezredfordulót, pontosabban az 1998-as válságot követően egyértelműen felülkerekedtek a neoliberális globopolisz jellemzői Szöulban. A neoliberális globopolisz néhány kulcsfontosságú jellemzője a következő: magántulajdonban lévő, árucikkekből álló tér; globális képzeletbeli; vállalati vezetésű, nagy léptékű

és egyúttal gazdaságilag versenyképes. Ebből a városból ugyanakkor hiányoznak a nem szabályozott köz- és polgári terek, a lakosok és a környékek területi önmeghatározása és alkotóereje, a nemzeti építészeti, az alacsony jövedelmű lakosság és a részvételi tervezés.¹⁶

Az etnikai szigetek kapcsán sokszor emlegetett, nemrégiben tragikusan és titokzatos körülmények között elhunyt Pak Vonszun polgármesterré választása 2011-ben tökéletes példa minderre. Az ingyenes iskolai étkeztetésről folytatott vita a konzervatív és progresszív politikai erők közötti, a jóléttel kapcsolatos általános konfliktusává nőtte ki magát. Közvetlen hatása a gazdaságközpontú jóléti politika emberközpontúvá történő helyettesítése és az államközpontú bürokratikus irányítás diverzifikálása, a civil társadalom szerepének növelése volt.¹⁷ A konkrét vita lényege, hogy míg a konzervatív, hatalmon lévő, neo-developmentalista¹⁸ párt szelektív támogatási rendszert szeretett volna bevezetni, vagyis csak a szegény gyerekek részesültek volna ingyen étkezésben, addig a progresszív ellenzéki erők univerzális támogatást javasoltak, hogy a szegény gyerekeket ne stigmatizálja a csak nekik járó ingyen ebéd, amit csak ők kapnának a menzán. Ezt a konzervatívok populista politikának tartották, ami az önkormányzatoknak túlzott anyagi terhet jelentene.

A területfejlesztésben ez a szemléleti különbség úgy nyilvánul meg, hogy nem az adott terület gazdasági, infrastrukturális potenciálja alapján történnek az állami beruházások, hanem az ott élő népesség igényei és jólétük fejlesztési lehetőségei adják a kiindulópontot. A 2000-es évek konzervatív városvezetésének egyébként is kevésbé támogatott, és sokszor anyagi problémákkal küzdő megaprojektjeit egy emberközpontú vezetés váltotta fel Pak személyében. Ez az új vezetés teremtette meg a kisebbségekkel és természetesen a város összes polgárával az új dialógust, amit nyugodtan értelmezhetünk a városhoz való jog¹⁹ érvényre jutásának is.

2012 szeptemberében Szöul Városi Kormányzata²⁰ 975 községi jellegű közösség létrehozását tűzte ki célul 2017-re és 8000 szövetkezet megalakítását 2022-ig. A tervek szerint mindez a regionális gazdasági teljesítmény öt százalékát adná. 2013 májusában 13 multikulturális közösség és hét globális falu-központ tervét hozták napvilágra, ez utóbbival kifejezetten a bevándorlók beilleszkedését igyekeznek elősegíteni. A város létrehozásának ilyen progresszív módja azt célozza, hogy az emberek városhoz való jogát erősítse, hogy azok főszereplők lehessenek saját tereik kialakításában, mind társadalmi, mind fizikai értelemben. A nagyvállalatok uralta, elidegenedő nagyvárosban a civil társadalom mozgósítása a lakosság részvételét erősíti és jólétét növeli. Az egyre inkább multikulturális világban az inkluzivitás a progresszív városalkotás egyik kritikus alkotóeleme, ami elsősorban a bérlőket, a kedvezőtlen társadalmi helyzetű családokat, az időseket, az ifjúságot és a bevándorló munkavállalókat célozza meg. Ezzel a fokozatos városi reformmal Szöul ma neoliberális globopoliszból egyre inkább vonzó kozmopolisszá válik.

A neoliberális városvezetés, ill. országos szintű politikai rezsim Koreában sajátos formában jelenik meg, s Szöul globális városhálózatban betöltött alfa pozícióját is egészen egyedi körülmények között érte el. Mindez már az ország gyors gazdasági átalakulásából is következne, tekintve, hogy a 60-as években még a legszegényebb országok egyikéből mára a világ egyik vezető gazdaságává nőtte ki magát. A társadalmi változások nemcsak a nagy léptékű toronyházak fejlesztést tették lehetővé, mintegy ésszerűen reagálva a népesség növekedésére, hanem a sokemeletes apartmanházak is teret adtak Szöulnak a növekedéshez, és hogy kiterjessze a térségben városi hatását.

A külső nyomás által kikényszerített társadalmi kontextus átalakulását követően, különösen a Japán megszállás (1910–1945) és a koreai háború (1950–1953) városiasodásra gyakorolt hatása a privatizált piaci struktúra függőleges és kissé elkerülhetetlen

eredményét hozta el a 20. század során. Ennek oka egyaránt visszavehető a gyarmati kormány közömbösségére a koreai lakosság iránt, és arra, hogy a felkészületlen kormány képtelen volt reagálni az így keletkezett kihívásokra az 1945-ös függetlenség és az azt követő koreai háború után.

Mindezeket a történelmi körülményeket figyelembe véve a sokemeletes lakóépületeken alapuló nagyszabású városi fejlesztéseket, amelyek a kereskedelmi, a közszolgáltatási, a lakó- és a rekreációs tér keverékét képezik, a koreai kormány által az 1960-as években zajló gyors urbanizációra adott költséghatékony válaszként értelmezhetjük.²¹ A Le Corbusier által 1960-ban²² szabványosított minőségen és a modern technológián alapuló tömegtermelést megteremtő modernista ideológiája, és a híres várostervező és szociológus Clarence Perry²³ által az 1900-as években bevezetett gondolat, hogy a szomszédságok önálló közösségeknek tekinthetők – egyaránt fontos szerepet játszottak Szöul fejlődésében. A 20. század második felében az egész országban általánossá váltak a hatalmas építőipari fejlesztések és lakóhelyi beruházások olyan nagy építőipari vállalatok, mint a Hyundai, Samsung, Daewoo és LG bevonásával. Nem kétséges, hogy az ilyen nagyszabású városi projektek hozzájárultak Korea gazdasági növekedéséhez – a lakásépítés az 1990-es években az építőipar 68,1%-át adta ki.²⁴

Mindez nagyjából abba az ideológiai kontextusba ágyazódik, amely szerint a szociális célú lakhatásfejlesztés és -segítés helyett a nagyszabású projektek és általában a beruházások a gazdaság növekedése révén kívánják elősegíteni a népesség életkörülményeinek javítását. A piaci szereplők állami támogatása (föld és adókedvezmények) növekvő kínálat mellett csökkenő árakat kéne, hogy jelentsen, ám még a nagy népsűrűségű beépítések mellett is hatalmas társadalmi egyenlőtlenségek születnek. Mindemelllett a sajátos bérleti rendszer, egyfajta informális privatizációként, egyre inkább beépült a tulajdonosi rendszerbe, a formális privatizáció alakította ingatlanpiaci helyzetbe. A közszolgáltatások, így a lakhatás is privatizált tevékenység Koreában, melyek működését informális hálózatok egészítik ki. Ennek van egy sajátos koreai formája a csonsze. A csonsze lényegében azt jelenti, hogy a bérlő nem havidíjat fizet a lakásért, hanem a bérleti szerződés megkötésekor egy átalányösszeget, általában a lakás piaci értékének az 50%-át fizeti a tulajdonosnak vagy ingatlanközvetítőnek, ám az összeg elérheti az ingatlan értékének akár a 80%-át is.

A törvény szerint a csonsze szerződéseket két évre kötik, a szerződés végén a letétbe helyezett összeget pedig visszatérítik a bérlőhöz. A szöuli önkormányzat szerint²⁵ egyes tulajdonosok azért részesítik ezt a módszert előnyben, mivel így kamatot szedhetnek a bankban letétbe helyezett összegből, ill. mivel maguk is így vásárolták az ingatlant, másfelől a banki kamatok alacsonyok, így az egyösszegű bérleti díjakat gyakran további ingatlanok vásárlásába fektetik. A bérlői oldalon vannak, akiknek nem tetszik ez a módszer, mivel egy ilyen nagy összegű befizetés kockázattal jár, nem is beszélve arról, hogy nehéz egyszerre ilyen hatalmas pénzüsszeget előállítani. Másfelől a letétbe helyezett teljes összeget a szerződés végén visszatérítik, ez mindenképpen előnyt jelent, s az alacsony banki kamatokkal és a nem biztonságos magánközvetítővel szemben olcsóbb és biztonságosabb megoldást nyújt a megtakarítások felhasználására, amíg maguk is tulajdonossá nem válnak. A csonsze átlagos összege 2020 első negyedévében Szöulban 375 000 dollár volt²⁶, s bár havi bérleti díj nincs, a közmű költségek a bérlőt terhelik. Az ilyen bérletek persze rengeteg kockázatot rejtenek mind a bérlő, mind a bérbeadó számára, a csonsze hitelek és az állami tartós csonsze bérletek ezt a piaci bizonytalanságot és kiszolgáltatottságot igyekeznek enyhíteni a 80-as évek kezdete óta. Az állam piaci szerepvállalása elvileg ugyancsak versenyhelyzetet teremt, amiben a megbízható

állami partnerekkel szemben a korábbi visszaélésekre hajlamos piaci szereplők háttérbe szorulnak, ill. kénytelenek alkalmazkodni, hogy versenyben maradhassanak, így elvileg a bérlők kiszolgáltatottsága csökken.

Az a gondolat, hogy a lakhatási problémákat az állam nem közvetlenül, hanem a gazdaság élénkítésébe építve oldja meg, már a háború után megjelent, noha csak olyan egyszerű elképzelésként, mely a gazdasági teljesítménnyel együtt a jövedelmek növekedését várta, ennek eredményeképp pedig az egyéni lakásvásárlások és az ingatlanpiaci kereslet emelkedését tervezte. Az 50-es és 60-as évek állami lakásépítési programjai még sikertelenek voltak. Ezek többsége állami alapokra vagy külföldi segélyekre támaszkodott és kifejezetten alacsonystatusú kislakások építésére korlátozódott – a 60-as évek végéig ugyanis a középosztályi lakás-preferencia egyértelműen a családi ház volt Szöulban.²⁷ Mindezen nem segített az sem, hogy 1970-ben az egyik ilyen apartmanház, a Vau-apartman, három hónappal az építése után összeomlott, 34 halottat és 40 sebesültet temetett maga alá. Sajnos az épületek Szöulban gyakran omlanak össze.²⁸

1. kép. Az összeomlott Vau-apartman 1970-ben.

(서울특별시 소방재난본부 – *Szöul Tűz És Katasztrófa Központja*)

A tragikus esemény fordulópontnak tekinthető, melytől kezdve a nagyszabású lakásépítések inkább középosztályi célcsoportokat céloztak és egyre inkább igyekeztek magánberuházókat is bevonni a projektekbe. Így épültek az első lakóépületek Kangnamban 1971-ben. Ezek továbbra is kormányzati programok voltak, ám már nem állami alapokból finanszírozták. 1972-ben pedig egy tízéves hosszú távú fejlesztési

terv is napvilágot látott, 2,5 millió lakás építését célozva meg. Az ezt követő időszak várostervezése már a középmagas (hat emeletnél magasabb) épületek építését támogatta, így a 80-as és 90-es években mindvégig ez maradt a jellemző épülettípus. A húsz emelet feletti lakóépületek csak a 90-es évek végétől váltak népszerűvé Szöulban.

A hetvenes éveket követően a nagytőke bevonása, a csebolok érdekelte tétele az ingatlanpiaci fejlesztésekben elsősorban a lakások értékesítés előtti kivásárlásának lehetőségével történt. A nagyobb kivitelezők, akik évi húsz lakás fölött építettek, piaci ár alatt vásárolhatták meg a lakóingatlanokat, az építkezések alatt fizetett részletek ezzel egyfajta kamatmentes alappá váltak a nagy építkezési vállalatok számára, mindemellett a megtakarítási rendszerből alacsony kamatú kölcsönöket nyújtott a kormányzat a kivitelezők számára.²⁹ Az így felépített Kangnam negyeddel a belváros túlszűfoltóságának enyhítését és általában a lakásgondok megoldását célozta a mindenkori kormányzat. Az első piaci beruházó a Hyundai volt a 70-es évek második felében.

2. kép. A Hyundai lakótelep (1975–82) 1996-ban. (Geléeau 2003)

A nagyvállalati tőke bevonása a lakóhelyi fejlesztésekbe a 70-es évektől általánossá vált, ám a csonsze bérleti rendszer révén ugyancsak jelentős összegek kerültek a rendszerbe, különösen mivel a közszolgáltatások igen kis részt képeznek az ingatlanbérleti piacon. 1980 és 2010 között Szöulban a csonsze bérletek aránya 13%-ról 55%-ra nőtt, miközben a tulajdonosi arány 82,8%-ról 41,2%-ra csökkent; a havi bérleten alapuló lakáshasználat mindvégig 1-2% maradt csupán.³⁰ Mindez azt jelenti, hogy a lakáseladásokból származó bevételt egyre jobban helyettesíti a csonsze bérlet, tehát annak szerepe a beruházásokban is tovább nő, ugyanakkor az apartmanházak egyre inkább meghatározó lakástípusává válnak.

Táblázat. A lakástípusok megoszlása Szöulban 2010-ben. (%)

Apartmanház	Társasház	Családi ház	Nem lakó-jellegű
43,7	50,7	4,9	0,7

(The Seoul Institute (2015) Seoul Statistical Series. Housing.)

Szöulban a társasházak ma is a legalacsonyabb státuszú csoportok lakóhelyei, ezek többnyire régebben épült épületek, ahol a csosze/ingatlanár arány is a legalacsonyabb: az első, 1971-ben épült kangnami lakóegyüttesben, Panphoban ez az arány mindössze 7%, de még a Hyundai lakótelepen is csupán 27%.³¹

(A neoliberalis állami irányítás Szöulban) Ahogyan a neoliberalizmus nem változtatja meg jelentősen Korea gazdálkodását a 90-es éveket követően, úgy az állam és a társadalom közötti kapcsolatok demokratizálásának lehetősége is korlátozott maradt. Elméletben a neoliberalizmus egy demokratizálódó erő, amely fellazítja az összefonódó gazdasági kapcsolatokat, így az állam és a csebolok közötti kapcsolatokat, egyúttal decentralizálja a gazdasági és politikai hatalmat. A gyakorlatban azonban a neoliberalizmus új indokokat adott az állami elitnek a politikai és gazdasági befolyásuk folyamatos uralmára. Az állam egyfelől alávette a csebolokat az eladósodásuk csökkentését célzó reformoknak, másfelől a tradicionális fejlesztési partnerek közötti szoros kapcsolatok tovább éltek.³² Ezenkívül az állam válság idején új kapcsolatot alakított ki a civil társadalommal is.³³ A progresszív társadalmi erők, mint például a szakszervezetek, számos fontos szimbolikus célt értek el, ilyen volt a legitim politikai szereplőként történő elismerésük és egy univerzális, bár kezdetleges jóléti állam felépítése.³⁴ A civil társadalommal folytatott stratégiai együttműködés ellenére az állami elit megőrizte vezető szerepét – a koreai állam megbélyegezte a politikai tevékenység olyan formáit, amelyek fenyegetik kormányzat irányító szerepét.³⁵

A neoliberalizmus és szociáldemokrácia dichotómiájának határai még inkább nyilvánvalóvá válnak a klasszikus nyugati liberális gazdaságokon és politikai rendszereken kívül eső államokban. Az illiberális fejlesztő állam modellje Koreában megkerüli a nyugati világ klasszikus liberalizmusát, ehelyett közvetlenül a neoliberalizmus egy olyan formája felé halad, amelyet a gazdasági vezetés aktivista stílusával jellemezhetünk. Koreában a fejlődés vagy a „nemzet megerősítése az iparosodás által elért gazdasági növekedésen keresztül”³⁶ minden esetben kormányzati beavatkozást von maga után a gazdasági fejlődés előmozdítása érdekében, az állam egyúttal együttműködik a csebolokkal, akár segíteni, akár korlátozni akarja azokat. A politikai elit állandó hozzáállása, hogy a piacok hajlamosak a kudarca, így nemzeti érdek a beavatkozás. Koreában tehát a globalizáció „állam által vezérelt, felülről lefelé irányuló stratégiai és politikai doktrína, amelyet az állam hozott létre a súlyos hazai gazdasági feltételek, például a növekvő munkabérek, a kamatlábak és a földárak leküzdése érdekében”³⁷

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy Korea egészen a 80-as évek végéig diktatúra volt, ötéves tervekkel és államilag kinevezett városvezetőkkel. A demokratikus átalakulást követően, az 1997-es válságig csupán egy bő évtized telt el, nem csoda, ha ebben az időszakban a neoliberalis gazdaságpolitika inkább egyfajta hibrid, intervencionalista formában nyert teret. Koreában az állam a „globális szabványnak” megfelelően megkönnyíti, nem pedig vezeti a vállalati irányítású gazdaságot.³⁸

1995-től, az állami hatalom helyi szintre történő átruházásával párhuzamosan a helyi önkormányzatok fejlesztő szerepe egyre inkább szembetűnővé vált. A fejlesztés érdekében decentralizált hatalom szerepe egyaránt megmutatkozik a várostervezésben, és abban, ahogy a helyi önkormányzatok és megválasztott vezetőik, a hatalmas léptékű piacorientált városfejlesztési versenyben részt vesznek, beleértve a lakhatási és kulturális fejlesztéseket, a város belvárosának megújítását, vagy akár a városi természeti környezet helyreállítását. Mindezek a városi tér újraértékelésére irányulnak. A városi versenyképesség fokozásának érdekében a városfejlesztési projekteket úgy tervezték, hogy a várost a központi állam és a piac által jóváhagyott új növekedés motorjává tegyék, és a bérleti rendszer formájában működjön. Noha a nyilvános konzultáción és az értékelésen alapuló tárgyalási folyamaton keresztül kell esniük, ezeket nyilvánvalóan a helyi növekedésben érdekelt koalíció irányítja, amely az állam és a piac, társult, a civil társadalommal szembeni érdekeit tükrözi.

Noha a neo-developmentalista önkormányzati vezetők azt állíthatják magukról, hogy a hatalom alkalmazását tekintve progresszívek, s teszik mindezt a jobb lakhatás, jólét, környezet és egyéb anyagi előnyök biztosítása érdekében, a helyzet a valóságban korántsem olyan fényes. Ezt mutatja az egyre növekvő egyenlőtlenség, a munkahelyi instabilitás növekedése, a nyilvános terek csökkenése a privatizáció nyomán, a szomszédságok, lokális közösségek hanyatlása és a romló ökológiai állapot, valamint a polgárok kizárása az önkormányzati kormányzásból. Az új fejlesztő szerepű városban alapvetően hiányoznak az emberekkel kapcsolatos városi elemek, mint például a lakók bevonása a közéletbe, a nyilvános és a polgári tér alakításába, a lakosok és közösségek lokális önmeghatározása, a szövetkezeti gazdaság, és a polgári elkötelezettség. A közösségek helyett az épületekbe történő befektetés az új fejlesztő várospolitikai legnagyobb hibája. Innen nézve a neo-developmentalizmus megkérdőjelezhető városvezetési politika.³⁹

A 2011-et követő időszakban, a Pak polgármester nevével fémjelzett, progresszív önkormányzati vezetés tehát ezzel szemben egy emberközpontú várospolitikát valósított meg. A megaprojektokról a civil szervezetekre, a városi térről a város népességére, míg a bürokratikus kormányzásról a demokrácia szélesítésére került a hangsúly. Az inklúzió megvalósítására elégséges példa az a párbeszéd, amit Pak polgármester Jonpjon polgárraival folytatott. 2012-ben Pak főpolgármester a városházán találkozót szervezett száz kínai koreai részvételével. A találkozón számos, a közösséget érintő problémát tárgyaltak, s a polgármester részéről megfogalmazódott egy ígéret a Csozoncsok Központ felállítására is. 2014-ben, amikor Karipong tong lebontással járó felújításának tervét végül elvetették, s egy a helyi sajátosságokat megőrző felújítási programba kezdtek, a központ számára is megvásárolták az épületet. A felújítás inkluzív jellegét és a városhoz való jogot is kifejezte, hogy a lakókat tulajdonosként hívták meg, vegyenek részt a tervezési folyamatban. 2015-től rendszeressé váltak a polgármesterrel folytatott megbeszélések is.

2014 közepére 47 új polgári bizottság jött létre, amelyek mindegyike városi rendeleten alapul, ezek a bizottságok megbízást kaptak a polgármester kampánytámogatási projektjeinek, például az „Egygel kevesebb atomerőmű”, a szociális gazdaság és a részvételen alapuló költségvetés végrehajtására. A korábbi városvezetéssel ellentétben Pak bizottságai felhatalmazást kaptak arra is, hogy a polgárokat bevonják a várostervezésbe, így a passzív részvétel helyett a társadalmi innováció kezdeményezőivé válnak, kifejtve a városhoz való jogukat.⁴⁰ A megaberuházásoktól elvont pénzből a városvezetés a jóléti rendszereket fejlesztette: a költségvetésben 30%-ra nőtt a jóléti kiadások aránya. Egyebek közt fejlesztették az egészségügyi ellátást, 80 ezerrel növelték az állami bérletások számát, kiterjesztette a pénzügyi támogatások körét, bővítették az állami óvodai

ellátást és a mozgáskorlátozottak közlekedését speciális taxiszolgáltatással segítették. A jólét nem jótékonyság, hanem a polgárok alapvető joga – fogalmazta meg a polgármester alapeszméjét a polgárok jogáról a befogadó élethez a közösségekben és a városban.

(*Jensen és Szöul*) Százával nyíltak a helyi könyvtárak, múzeumok, workshopok, kiállítótermek és egyéb közösségi kulturális létesítmények Szöul szerte. Pak polgármester elképzelése egy boldog város, melynek gazdasági, jóléti és kulturális összetevői mellett a szuverenitás és a fenntarthatóság is fontos alkotóelemei. Az ő eszmei hátterét nem Richard Florida kreatív osztálya, hanem egy ahhoz hasonló másik koncepció adta: a dán Rolf Jensen „álmom társadalmá”. Jensen a The Copenhagen Institute for Future Studies korábbi igazgatója, a Dream Company alapítója és több mint száz nagy nemzetközi vállalat és kormányzat tanácsadója, 1999-ben fogalmazta meg modelljét az információs társadalmat követő szakaszról.⁴¹ Elképzelése szerint a fejlett és gazdag társadalmak számára a „történet” válik meghatározó tényezővé, ez irányítja a piacokat: jó példa erre a dán tojáspiac. A Dániában értékesített tojások közel 50%-a szabadon tartott tyúkoktól származik, a nem fogságban, hanem a napfényen, a ragyogó kék ég alatt élő tyúkoktól. Ezek azonban sokkal drágábbak (20%-kal), mint más tojások, az ízük azonban pontosan ugyanolyan. Miért vásárolnak az emberek mégis szabadon tartott tyúkjást? – teszi fel a kérdést Jensen. Mert azoknak jobb a történetük.

Sporttörténetek uralják a kalandpiacot; az összetartozás, a barátság és a szeretet piaca olyan történetekről szól, amelyek közelebb hozzák az embereket egymáshoz. A szociális piac a tudományos helyett az alternatív gyógyászat színterévé vált, csupán az utóbbi által eladott izgalmasabb történetek miatt. A „ki vagyok?” piac az oka annak, hogy a fogyasztók bizonyos ruhákat vásárolnak, vagy bizonyos neveket részesítenek előnyben. A szellemi béke piacán a mesemondók egy dinamikus korban megpróbálnak biztonságot nyújtani az embereknek. A meggyőződések piacán a fogyasztók azért vásárolnak bizonyos termékeket mert az azokat előállító vállalkozások a profitszerzés elé helyeznek jól hangzó magasztos okokat, mint pl. a globális felmelegedés. Mindez új típusú vállalatokat és még újabb típusú közösségeket eredményez. A vállalatok már nem hierarchikus struktúrákba rendezve, hanem törzsekre emlékeztető szervezetek formájában működnek. Már nem bizonyos típusú készségekkel rendelkező egyének, hanem közös értékekkel rendelkező közösségek egyesítésére törekuszenek. És az internetnek köszönhetően ezek a közösségek máris körülvesznek minket, és akár a nemzet hagyományos kohéziós ereje ellen is hathatnak.

Habár Jensen nem hivatkozik sem Benedict Anderson⁴² képzelt közösségeire, sem Desmond Morris⁴³ törzsi társadalmára, elképzelése – noha főként üzleti szemzőgből –, mégis sok közös vonást mutat velük. A nagyvárosokban a méretgazdaság jelenti a fentiekhez hasonló kontextust. Az olyan metropoliszokhoz, mint London, Párizs, New York vagy Berlin, melyek máris kulturális központok, s a látogatók tömegeit vonzzák magukhoz, a jövőben csatlakozik Moszkva, Peking és Sydney is. Jensen itt globális városokról ír, ám inkább Michael Dear keno kapitalizmusára hajaz: Párizs az ingyencek, Berlin a történelem és politika, New York 10 000 életforma, míg London a szórakozás és vásárlás városa. Ehhez kell a városfejlesztési stratégiákat igazítani a város vezetőinek.⁴⁴ A nagyvárosokban elsőként elterjedő értékrendszer mintaadóvá válik a világ kevésbé fejlett városai és a vidéki területek számára is. A nagyvárosokban magasabb az életszínvonal, a népesség társadalmi jellemzői alapján kedvezőbb helyzetben vannak, a globális piacokért folytatott verseny lényegében itt zajlik majd a 21. században.⁴⁵

Mindezeket követően Jensen⁴⁶ egy Louis Wirth korára emlékeztető modernista városfelfogást fejt ki, nagy lélekszám, rengeteg érintkezés és heterogenitás határozza meg a nagyvárosi létet, ami a statikus falusi életmóddal szemben dinamikát kölcsönöz a

nagyvárosnak. A fejlett országok népességének háromnegyede máris ilyen városi környezetben él, s a fejlődő országokban is rohamos urbanizáció zajlik, ami a globális népesség életvezetési szokásaiban bekövetkező alapvető változást sejteti. Az igazán vonzó központok szerinte az egymillió fönel nagyobb városok, ahol népességarányosan lehetőséget kapnak az egészen kis érdeklődőre támaszkodó szolgáltatások is – egy kapcsolódási pont Claude Fischer „kritikus tömeg” modelljéhez bármiféle utalás nélkül. Mindez Jensen számára egy Patrick Geddes majd Jean Gottman által megálmodott megalopolisz víziójába ágyazódik, ahol a középosztályi életforma és a középosztályok által dominált piacok határozzák meg a fejlődés irányát.

Jensen nem tudós, még csak nem is próbál olyan elemzési szempontokat kidolgozni, mint Florida. Mégis közvetlen hatása van, s Szöul vezetése is támaszkodott rá – talán mert jó történetet mesél. Pak Vonszun kedvencei közé tartoztak Andersen meséi, többször is járt Dániában (2011, 2014, 2015-ben) a szociális rendszert tanulmányozni, azt a szociáldemokrata önkormányzati felelősséget, ami végigkíséri a város lakóit egész életük folyamán. Pak 2014-ben Dániában találkozott Jensennel. Pak úgy gondolta, hogy Jensen elmélete pontosan illik Szöulra, az egyéni kreativitáson alapuló fejlődéshez szükség van a fiatalok megszólítására és buzdítására, s a gazdasági (főként munkaerőhiány) bizonytalanság, az oktatásban való verseny által létrehozott társadalmi nyomás és a társadalmi izoláció megszüntetése csak egy boldogabb társadalomban elképzelhető. Mindez csupán számos tényező együttes javításával változtatható, így a munkaerő-piaci helyzet javítása és a szociális támogatások mellett szüksége van a társadalmi-gazdasági élet egyéb területeinek fejlesztésére is, beleértve a kultúrát és a városi mezőgazdaságot is. Mindezekon túl azonban jó történetekre is szükségünk van – nyilatkozta Szöul polgármestere 2014-es dániai látogatása során – s Dánia tele van jó történetekkel.⁴⁸

(A fejlesztő állam másik oldala) A 2010-es éveket Szöul kulturális identitásának kialakítása jellemezte a várostervezés terén is. A megaprojektek jelentős mértékben ritkultak, de emellett át is alakultak. A lakóhelyi és revitalizációs beruházások mellett, a történelmileg értelmezhetetlen belvárosi felújítások helyét átvették a nyugati példákon alapuló zöld és kulturális projektek. Ilyen volt a New York-i High Line mintájára tervezett Skygarden, vagy a londoni Tate Museum példáját követő⁴⁹ Dandin-ri Power Plant, egy 1930-ban készült hőerőmű Mapo kerületben, melynek kulturális központtá és kiállítási térére alakítása várhatóan 2022-ben nyeri el végső formáját.⁵⁰ A lokális közösségek és az általuk elfoglalt terek kulturális identitásának megőrzése, ennek önkormányzati támogatása ugyancsak a város identitásának és élhetőbbé tételének elvét követik.

A város szimbolikus jelentésének előtérbe kerülése a korábbi materiális-gazdasági értelmezéstől eltér ugyan, de nem jelenti egyúttal a gazdasági célok feladását. Ha mentális téren új jelentéseket kap a város egésze vagy annak egyes részei, az kifejezetten vonzóvá teheti azt, ezzel a város gazdasági, munkaerőpiaci és globális integráltságát is erősíti, ugyanakkor a lakók számára élhetőbb és elfogadhatóbb környezetet nyilvánvalóan hat teljesítményükre is. Egy elhibázott és – noha népszerű – belvárosi történelmi rekonstrukció, Cshonggiechshon helyett hiteles történelmi terek kialakítása, a város történelmi atmoszférájának felépítése lett a cél. Erre irányult a városfal egészének átalakítása, az eredeti történelmi és természeti környezet megőrzése a belvárosi fejlesztéseknél, a lokális közösségek gazdasági szerepének megerősítésére tett lépések és további számos erőfeszítés is. A fejlesztő állam neoliberais eszmeiségbe ágyazott gyakorlata erősítheti a társadalom felülről szerveződő jellegét, de Pak Vonszun városvezetése alatt arra láttunk példát, hogy a demokratizálódás, a városhoz való jog erősítésének eszközeül szolgált.

JEGYZETEK

- 1 Bloom, Peter (2017): *The Ethics of Neoliberalism: The Business of Making Capitalism*. New York–London: Routledge.
- 2 Boas, Taylor C. – Jordan Gans-Morse (2009): Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2) 137–161.
- 3 Milton Friedman (1965): The Economy: We Are All Keynesians Now. *Time*, Friday, Dec. 31, 1965 <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,842353,00.html> (letöltve: 2020. 11. 30.)
- 4 Peck, Jamie – Adam Tickell (2002): Neoliberalizing space. *Antipode*, 34(3) 380–404. 384.; McGuirk, Pauline M. (2005): Neoliberalist planning? Re-thinking and re-casting Sydney's metropolitan planning. *Geographical Research*, 43(1) 59–70. 61.
- 5 A fejlesztő állam Johnson által 1982-ben, Japán sajátos helyzetére bevezetett fogalom, lényege az állami irányítású makrogazdasági tervezés, főként Kelet-Ázsiában a 20. század végén, de mára más országok gazdaságpolitikai modelljeinek jellemzésére is használják. A kapitalizmus e modelljében az államnak független politikai hatalma van, valamint nagyobb irányítása van a gazdaság felett, mint a tipikusan liberális nyugati állammodellekben. A fejlesztő államot az erős állami beavatkozás, valamint a kiterjedt szabályozás és tervezés jellemzi. Az olyan erős állami intézmények, mint a japán Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium (Ministry of International Trade and Industry (MITI)) és az olyan vállalati konglomerátumoknak, mint a japán keirecuk támogatásában játszott szerepe, vezette Johnsont a fejlesztő állam koncepciójának megalkotásában. A struktúra pedig nagyon hasonló Koreában is, a keirecukra pedig nagyban emlékeztetnek a csebolok.
- 6 Johnson, Chalmers (1982): *MITI and the Japanese Miracle*. Stanford: Stanford University Press.
- 7 Gleeson, Brendan – Nicholas Low (2000): 'Unfinished Business': Neoliberal Planning Reform in Australia. *Urban Policy and Research*, 18(1) 7–28. 10.
- 8 Davis, Mike (1992): *City of Quartz*. London: Verso. 206.; Poulsen, Michael; Ron Johnson – James Forrest (2002) Plural Cities and Ethnic Enclaves: Introducing a Measurement Procedure for Comparative Study. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26(2) 229–243. 229.
- 9 Az asszimiláció hiánya, a külföldi kapcsolatok és a megfelelő infrastruktúra iránti igény, a fentiekkel együttvéve egy „ethnoburb-ök” létrejöttét mutatja Szöul peremterületein. Az ethnoburb kifejezést Wei Li használta először a Los Angeles-től keletre fekvő San Gabriel-völgyben élő kínai közösségek jellemzésére. A hagyományos belvárosi szegregációkkal ellentétben a posztmodern városokra jellemző, hogy a bevándorlók a város körüli területeken telepednek le, keresve a jó közlekedést, őrizve a kibocsátó országgal az intenzív kapcsolatot. Közösségi integrációjuk sajátos identitást is termel, ami nehezíti a többségi társadalomba való asszimilációt. Li, Wei (1998): Anatomy of a New Ethnic Settlement: The Chinese Ethnoburb in Los Angeles. *Urban Studies*, 35(3) 479–501.
- 10 Hill, Richard Child (2004): Cities and nested hierarchies. *International Social Science Journal*, 56(181) 373–384.
- 11 Hill, Richard Child – June Woo Kim (2000): Global cities and developmental states: New York, Tokyo and Seoul. *Urban Studies*, 37(12) 2167–2195.
- 12 Johnson: i. m.
- 13 Lim, Taekyoon (2012): Illusions of neoliberalization: The dual nature of the reform of the Bank of Korea since the economic crisis of 1997. *Globalizations*, 9(5) 681–94. 682.
- 14 Hundt, David (2015) Neoliberalism, the developmental state and civil society in Korea. *Asian Studies Review*, 39(3) 466–482.
- 15 Douglass, Mike (2008) Globopolis or Cosmopolis? Alternative Futures of City Life in East Asia. *Studies in Urban Humanities*, 2(1) 67–115.
- 16 Uo.
- 17 Cho, Myung-Rae (2018) Ethnic Place-Making in Cosmopolis: The Case of Yeonbeon Village in Seoul. Yves Cabannes; Mike Douglass; Rita Padawangi (Eds.) *Cities in Asia by and for the People*. Amsterdam University Press. 313–340.
- 18 A neo-developmentalizmus egyértelműen az IMF és a Világbank által fémjelzett szabadpiaci gazdaságpolitikával áll szemben. A nemzeti kapitalista fejlődés ezen programjának fő célja a teljes foglalkoztatás elérése az ár és a pénzügyi stabilitás körülményei között.
- 19 A városhoz való jog koncepcióját Henri Lefebvre fogalmazta meg 1968-ban. Lényegében az igényt jelenti egy átalakult és újfajta városi életre, az ahhoz való hozzájutásra. Ezt David Harvey 2003-ban tovább gondolta, szerinte az sokkal több az egyéni szabadságnál és a városi forrásokhoz való hozzáférésnél: jog, hogy megváltoztassuk magunkat annak segítségével, ahogy a várost megváltoztatjuk, egyben közösségi jog, mert a közösség urbanizmus átalakítására ható erején alapul. Lefebvre, Henri (1968): *Le Droit à la ville*. Paris: Anthropos.; Harvey, David (2003): The Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4) 939–941.

- 20 A Szöul és agglomerációját is magában foglaló önkormányzat.
- 21 Park, Jinhee (2019): Neoliberalism Meets “Gangnam Style”: Vernacular Private Sector and Large Urban Developments in Seoul. *Urban Planning*, 4(4): 62–72. DOI: 10.17645/up.v4i4.2255
- 22 Le Corbusier (1960): *Creation is a patient search*. New York: Frederick Praeger.
- 23 Ebenezer Howard és Patrick Geddes mellett Amerikában ő volt leginkább hatással a 20. század első felében zajló decentralizációs törekvéseknek, az ő kezdeményezésére épült Radburn is. Perry elképzelései adtak keretet azoknak a várostervezőknek, akik megpróbálnak funkcionális, önálló és kívánatos környékeket kialakítani a 20. század eleji iparvárosokban. Hatása jelentős az Új Urbanizmusra is. Perry, Clarence Arthur (1929): *The Neighborhood Unit: A Scheme of Arrangement for the Family-Life Community. Regional Survey of New York and its Environs. Vol. VII*. New York: Committee on Regional Plan of New York and its Environs. 20–140.
- 24 Park, J.: i. m.
- 25 Seoul Metropolitan Government. Housing. <http://english.seoul.go.kr/life-information/residence/housing/1-wolse-jeonse/> (letöltve: 2020. 05. 29.)
- 26 Kim Young-won (2020): Jeonse prices on rise as demand for house purchases falls. *Korea Herald*, Apr 6, 2020, <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20200406000899> (letöltve: 2020. 05. 29.)
- 27 Gelézeau, Valérie (2003): *Séoul, ville géante, cités radieuses*. Paris: CNRS.
- 28 Kong, Kanga (2014): South Korea’s History of Building Collapses. *The Wall Street Journal*, Feb 18, 2014. <https://blogs.wsj.com/korearealtime/2014/02/18/south-koreas-history-of-building-collapses/> (letöltve: 2020. 06. 01.)
- 29 Park, J.: i. m.
- 30 Korean Statistical Information Service (kosis.kr)
- 31 Park, J.: i. m.
- 32 Hundt, David (2009): *Korea’s developmental alliance: State, capital and the politics of rapid development*. London: Routledge.
- 33 Hundt, David (2005): A legitimate paradox: Neo-liberal reform and the return of the state in Korea. *Journal of Development Studies*, 41(2) 242–260.; Kim, Sunhyuk, Chonghee Han & Jiho Jang (2008): State–society Relations in South Korea after Democratization: Is the Strong State Defunct? *Pacific Focus*, 23(2) 252–270.
- 34 Song, Ho Keun (2003): The Birth of a Welfare State in Korea: The Unfinished Symphony of Democratization and Globalization. *Journal of East Asian Studies*, 3(3) 405–432. DOI: 10.2307/23417792
- 35 Hundt (2015)
- 36 Suehiro, Akira (2008): *Catch-up industrialization: The trajectory and prospects of East Asian economies*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- 37 Lee, You-il – Wan-soon Kim (2010): South Korea’s meandering path to globalisation in the late twentieth century. *Asian Studies Review*, 34(3) 309–327. 315.
- 38 Douglass (2008)
- 39 Douglass, Mike (2014): After the revolution: From insurgencies to social projects to recover the public city. *International Development Planning Review*, 36(1) 15–32.
- 40 Cho: i. m.
- 41 Jensen, Rolf (1999): *The Dream Society: How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*. New York: McGraw-Hill Education.
- 42 Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities*. London: Verso.
- 43 Morris, Desmond (1981): *The Soccer Tribe*. London: Jonathan Cape.
- 44 Jensen i.m. 180.; Dear Michael – Steven Flusty (1998): Postmodern Urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, 88(1) 50–72.
- 45 Jensen: i. m. 191.
- 46 Jensen: i. m. 206–210.
- 47 Koreában a teljes foglalkoztatás nagyjából fele bizonytalan vagy időszaki (szezónális, részmun-kaidós vagy határozott idejű).
- 48 Andersen, Nina Trige (2014): Fra hyperkapitalismens Sydkorea kom en velfærdsprofet. *Information*, 18. august 2014, <https://www.information.dk/udland/2014/08/hyperkapitalismens-sydkorea-kom-velfærdsprofet> (letöltve: 2020. 06. 04.)
- 49 A Tate Modern egy korábbi erőműben, a Bankside Power Station-ben kapott helyet.
- 50 Shim, Woo-hyun (2019): Exhibit takes place around discarded power plant. *The Korea Herald*, Dec 4, 2019, <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20191204000651> (letöltve: 2020. 12. 05.)